

موارد حقوقی حمایت از زنان در قانون جوانی جمعیت

لیلا نظری^۱

چکیده

جمعیت یکی از مولفه های قدرت است. علاقمندی ایرانیان به داشتن فرزند در طول تاریخ باعث افزایش جمعیت خوب در طول تاریخ بوده است؛ ولی متأسفانه در دهه هفتاد به دلایل مختلف سیاست کاهش جمعیت و تنظیم خانواده در کشور اسلامی ما اجرا شد و باعث کاهش وحشتناک نرخ فرزندآوری در ایران شد. با تدبیر خوب مقام معظم رهبری در دهه 90 قانون جوانی جمعیت در راستای اصلاح و بهبود وضعیت بحرانی کاهش جمعیت ایران و برای افزایش جمعیت جوان ایران سیاستهایی را ابلاغ کرد. قانون جوانی جمعیت مشتمل بر ۷۳ ماده و ۸۱ تبصره، در جلسه مورخ ۲۴ مهر ۱۴۰۰ کمیسیون مشترک طرح جوانی جمعیت و حمایت از خانواده مجلس شورای اسلامی، طبق اصل ۸۵ قانون اساسی تصویب شد. مقاله حاضر به روش کتابخانه ای_تبیینی نگاشته شده است. نتیجه کلی اینکه در راستای کمک به افزایش جمعیت و نجات از بحران سالمندی قبل از بسته شدن پنجره جمعیتی باید مردم خصوصاً زنان را با حقوق قانونی خود و موارد حقوقی قانون حمایت از جوانی جمعیت آشنا کرد.

کلیدواژه : جمعیت، زنان، فرزندآوری، قانون جوانی جمعیت

¹ . طلبه سطح 2 حوزه علمیه امام صادق (علیه السلام) شهرستان بوئین زهرا

مقدمه

جمعیت یکی از مهمترین مولفه های قدرت است. در راستای اعمال سیاستهای تنظیم جمعیت جهان، سازمان بهداشت جهانی با توجه به نرخ باروری در ایران که ۴/۶ بود؛ محدود کردن آماری سن ایمن برای باروری ایرانیان را به عنوان یکی از راههای کاهش نرخ رشد جمعیت مطرح کرد. این گزاره نادرست به سرعت در اذهان مردم تثبیت شد و باعث کاهش فرصت باروری و در نتیجه منجر به کاهش شدید نرخ باروری گردید.

با اینکه در طی دهه های اخیر سیاستهای کاهش جمعیت جهان توسط سامان بهداشت جهانی اعمال شده است و تمامی کشورها جمعیت خود را کنترل و کاهش داده اند؛ ولی در این میان مدال و کاپ کنترل جمعیت به ایران تعلق گرفته است؛ زیرا مسئولین مربوطه در طی چند سال سیاستهای کنترل جمعیت جهانی را به موفق ترین شکل ممکن اجرا کرده اند. بعد از دستورات رهبر معظم انقلاب مبنی بر بحرانی شدن کاهش جمعیت جوان ایران، در حال حاضر قانون جوانی جمعیت در کشور در حال اجرا است.

نخستین مقام رسمی کشور حضرت آیت الله العظمی امام خامنه ای (مدظله العالی) نسبت به روند کاهشی باروری و عواقب آن هشدارهای متعددی را از اواخر دهه هشتاد و ابتدای دهه نود به مسئولین و جامعه گوشزد کردند که ادامه آن را می توان در ابلاغ سیاستهای کلی جمعیت (۱۳۹۳) و تغییر مسیر سیاستهای جمعیتی از تحدید موالید به حمایت از فرزندآوری از جانب ایشان دانست که به دنبال آن ابتدا قانون تنظیم خانواده مصوب سال ۱۳۷۲ پس از حدود سه دهه اجرا و تاثیر بسیاری که بر کاهش شدید باروری کشور داشت لغو گردید و بعدتر قانون حمایت از خانواده و فرزندآوری پس از کش و قوسهای فراوان قانون جوانی جمعیت مشتمل بر ۷۳ ماده و ۸۱ تبصره، در جلسه مورخ ۲۴ مهر ۱۴۰۰ کمیسیون مشترک طرح جوانی جمعیت و حمایت از خانواده مجلس شورای اسلامی، طبق اصل ۸۵ قانون اساسی تصویب شد. پس از موافقت مجلس با اجرای آزمایشی آن، به مدت ۷ سال، در تاریخ ۱۰/۸/۱۴۰۰ به تایید شورای نگهبان رسید.

در این قانون زنان به عنوان رکن اصلی فرزندآوری مورد توجه قرار گرفته اند و در جهت حمایت از زنان در قانون جوانی جمعیت موارد حقوقی در قانون لحاظ شده است تا پشتوانه اقتصادی و مالی زنان باشد و آنان را با آسودگی خاطر به فرزندآوری ترغیب نماید. در این مقاله سعی بر این است که بعد از پرداختن به مطالبی در راستای قانون جوانی جمعیت، موارد حقوقی حمایت از زنان تبیین شود. درمورد ماده های قانون جوانی جمعیت ماده 40 و 41، 42، 43 و 44 برای محقق اولویت دارد؛ بخاطر اینکه حمایت از زوجهای نابارور در آن گنجانده شده است.

وقتی درباره پیشینه مسئله جمعیت تحقیق نمائیم خواهیم دانست که درباره مسئله جمعیت در کشور ما نویسندگان متعددی دست به قلم برده اند و جهاد تبیین را به نحو احسن انجام داده اند؛ از جمله آقای صالح قاسمی که به نگارش کتابهای مختلفی همچون: پایان پویایی؛ بازخوانی علل کاهش نرخ جمعیت ایران؛ پیامدها و راهکارها و کتاب عزیزدلم؛ چهل چراغ از کلام معصومین و امثال و حکم فارسی درباره جمعیت و فرزندآوری که در جهت تبیین مسئله فرزندآوری و کاهش جمعیت ایران پرداخته شده است. از دیگر نویسندگان این عرصه خطیر آقای محمدتقی شفیعی، با کتاب کابوس سالمندی؛ واکاوی تحولات جمعیتی ایران؛ چالش ها و راهبردها است که در این کتاب به مسئله ابر بحران سالمندی در سالهای نه چندان پیش رو پرداخته است و مردم را با تصویر احتمالی روند رو به کاهش جمعیت در آینده ایران مواجه کرده است. آقای محسن عباس ولدی، نیز در کتاب ایران جوان بمان؛ چرایی ضرورت افزایش جمعیت را در ایران مورد کندوکاو قرار داده است و ابعاد مختلف امنیتی، سیاسی، اقتصادی و ... را مورد تحقیق قرار داده است. کتاب «مامان بابا من غول نیستم!» آسیب های کاهش جمعیت و فرزندآوری و راه های مقابله با آن» نوشته مسلم وافی و سعید شریف یزدی انتشارات معارف داده های تاییدشده در اختیار خوانندگان قرار داده است و سعی بر بیانی علمی و کامل در موضوع نیاز کشور به جوان سازی جمعیت دارد.

کتاب مثبت 3 از انتشارات جامعه ایمانی مشعر، حاصل گزیده ای از سخنرانی های حجت الاسلام سید حسین موسوی با موضوع جمعیت در ماه مبارک رمضان 1441 هجری قمری در حرم حضرت معصومه (س) و جلسات هیأت یامهدی (عج) و اوان است. در هشت فصل این کتاب حجت الاسلام سید حسین موسوی با لحنی که کاملاً از فضای مذهبی و علمی ریشه گرفته است به بیان دلایل و راه حل های موضوع کم شدن فرزندآوری پرداخته است. نگاه انتقادی نسبتاً جدی نویسنده توانسته به ریزه کاری های فرهنگی روز جامعه بپردازد و این موضوع یکی از نکات مهم در مورد این کتاب است.

درباره مسئله جمعیت مقالات متعددی نگارش شده است. علیرضا عزیزی در مقاله ای تحت عنوان: «مسئولیت مدنی سازمان های متولی در زمینه سلامت مادران در قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت مصوب 1400 در پرتو مولفه های حق بر سلامت» به مسئله قانون جوانی جمعیت پرداخته است.

1. قانون جوانی جمعیت

قانون جوانی جمعیت و حمایت از خانواده در سال 1400 در کشور ما به تصویب رسیده است؛ و بر اساس این قانون دستگاه های مختلفی در تامین سلامت مادران نقش داشته و وظایف متعددی را بر عهده دارند.

بر اساس این قانون، هر نهاد یا دستگاهی که به نحوی به سبب عدم انجام تکالیف و وظایف محوله، نسبت به مادران و زنان، حق سلامت آن ها را نقض یا تحدید نماید، در قبال آن ها مسئولیت مدنی خواهد داشت و مکلف به جبران خسارت از زیان دیدگان خواهد بود. همچنین بر اساس این قانون، «مستنکفین از اجرای این قانون، علاوه بر جبران خسارات وارده به مجازات حبس یا جزای نقدی محکوم می شوند» و لذا این قانون به روشنی، گویای تحقق مسئولیت مدنی دستگاه ها یا نهادهایی است که با فعل یا ترک فعل خود، موجبات نقض یا تحدید حق سلامت زنان یا مادران را فراهم می آورند.¹

جمعیت به عنوان مهم ترین و حیاتی ترین رکن زیرساختی جامعه به شمار می رود. اهمیت جلوگیری از کاهش جمعیت در نگاه مدیریتی رهبر انقلاب را می توان در سه محور تشریح کرد که عبارتند از «حفظ کمی و کیفی نهاد خانواده» و سپس «تقویت نظام اقتصادی کشور در سالهای آینده»، «حداکثر استفاده از زمان موجود برای اصلاح بحران».

در این میان حضرت آیت الله خامنه ای را می توان نخستین مقام رسمی کشور دانست که نسبت به روند کاهشی باروری و عواقب آن هشدارهای متعددی را از اواخر دهه هشتاد و ابتدای دهه نود به مسئولین و جامعه گوشزد کردند که ادامه آن را می توان در ابلاغ سیاست های کلی جمعیت (۱۳۹۳) و تغییر مسیر سیاست های جمعیتی از تحدید مولید به حمایت از فرزندآوری از جانب ایشان دانست که به دنبال آن ابتدا قانون تنظیم خانواده مصوب سال ۱۳۷۲ پس از حدود سه دهه اجرا و تاثیر بسیاری که بر کاهش شدید باروری کشور داشت لغو گردید و بعدتر قانون حمایت از خانواده و فرزندآوری پس از کش و قوس های فراوان قانون جوانی جمعیت مشتمل بر ۷۳ ماده و ۸۱ تبصره، در جلسه مورخ ۲۴ مهر ۱۴۰۰ کمیسیون مشترک طرح جوانی جمعیت و حمایت از خانواده مجلس شورای اسلامی، طبق اصل ۸۵ قانون اساسی تصویب شد. پس از موافقت مجلس با اجرای آزمایشی آن، به مدت ۷ سال، در تاریخ ۱۰/۸/۱۴۰۰ به تایید شورای نگهبان رسید.

به پیشنهاد سازمان ثبت احوال کشور و تصویب شورای عالی انقلاب فرهنگی، ۳۰ اردیبهشت مصادف با روز ابلاغ سیاست های کلی جمعیت از سوی رهبر معظم انقلاب به عنوان

¹. عزیزی، «مسئولیت مدنی سازمان های متولی در زمینه سلامت مادران در قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت مصوب 1400 در پرتو مولفه های حق بر سلامت»، مجله علمی-پژوهشی سازمان نظام پزشکی، ص 39.

«روز ملی جمعیت» در تقویم رسمی کشور به ثبت رسید. در این سیاست‌های کلی به مواردی مانند ارتقاء پویایی، بالندگی و جوانی جمعیت با افزایش نرخ باروری به بیش از سطح جانشینی، رفع موانع ازدواج، تسهیل و ترویج تشکیل خانواده و افزایش فرزند، کاهش سن ازدواج، اختصاص تسهیلات مناسب برای مادران به‌ویژه در دوره بارداری و شیردهی و پوشش بیمه‌ای هزینه‌های زایمان و درمان ناباروری مردان و زنان، تحکیم بنیان و پایداری خانواده با اصلاح و تکمیل آموزش‌های عمومی درباره اصالت کانون خانواده و فرزندپروری، تقویت مؤلفه‌های هویت‌بخش ملی (ایرانی، اسلامی، انقلابی) و... اشاره شده است.

طی چند دهه اخیر اکثر کشورهای جهان با روند کاهشی باروری مواجه شده‌اند و تقریباً بیش از نیمی از جمعیت دنیا در کشورهایی زندگی می‌کنند که دچار کاهش باروری هستند. این جوامع که عمدتاً شامل جوامع غربی هستند این کاهش را در یک حرکت صد ساله تجربه کرده و فرصت مناسبی برای آن مدیریت آن داشتند اگرچه تاکنون نیز به توفیق خاصی برای حل باروری بسیار پایین خود نرسیده‌اند.

جمهوری اسلامی ایران نیز روند کاهشی باروری را تقریباً از اواسط یا به طور مشخص از اواخر دهه شصت آغاز کرد با این تفاوت که به دلیل اقدامات نادرست صورت گرفته طی مدت بسیار کوتاهی با کاهش شدید میزان‌های باروری مواجه شد که این حرکت نزولی تا کنون نیز ادامه‌دار بوده و به معنای دیگر آن فرصت کافی برای حل این بحران را بسیار کمتر از سایر جوامع دیگر در اختیار داشته است. میزان باروری در صورت تثبیت بر رقم ۱,۵ فرزند جمعیت را طی ۶۵ سال و در صورت تثبیت بر رقم ۱,۱ فرزند جمعیت را طی سی دو سال به حدود نصف کاهش خواهد داد. در سالهای اخیر برخی از استان‌های کشور به سطح ۱,۵ رسیده یا بسیار به آن نزدیک شده‌اند.

یکی از وظایف جهادگران عرصه جمعیت و راهبران جمعیت این است که ضمن تبیین شرایط موجود در حوزه جمعیت و آسیب‌های آن و ارائه راهکارهای در جهت کاهش آسیب‌ها و ترویج فرزندآوری، به بررسی برخی از انواع ترس‌ها در مورد فرزندآوری و عللشان بپردازند و در نهایت راهکارهای مقابله با آن ترس‌ها تبیین شود. یکی از این مدل‌های گفتگو بیان حقایق از زبان دیگران است؛ مثلاً دریاره بحران سالمندی پروفیسور مایکل کوک نیز با پروژه‌ای با عنوان "بحران جمعیت در ایران" (iran demographic crisis) تحولات ساختارهای هرم سنی جمعیت در کشورمان را بررسی کرده و در نهایت اظهار داشته است: تا اواسط این قرن، جوانان سالمند خواهند

11. مرخصی یک نیم سال تحصیلی بدون احتساب در سنوات برای مادر باردار دانشجوی یا طلبه¹

ماده 71 قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت

ماده 71 قانون جوانی جمعیت مصوب 1400 در حکمی کلی که شامل همه دستگاه ها و نهادهای موظف به اجرای این قانون شده، مقرر نموده است: «مستنکفین از اجرای این قانون، علاوه بر جبران قانون رسیدگی به خسارات وارده و اعمال مجازات موضوع ماده 9 تخلفات اداری به مجازات حبس یا جزای نقدی درجه چهار یا پنج موضوع ماده 19 قانون مجازات اسلامی مصوب 1392/2/1 محکوم می شوند.» آن قسمت از این ماده که به بحث جبران خسارت اشاره داشته، به طور صریح، قائل به تحقق مسئولیت مدنی دستگاه های مسئول در قانون جوانی جمعیت نسبت به رفتارهای خسارت بار و ناقض حق بر سلامت مادران و زنان است. بر این اساس و به موجب قواعد سنتی حقوق مسئولیت مدنی، چنانچه سه رکن مسئولیت مدنی که در واقع، شروط تحقق این نوع مسئولیت نیز هستند، از حیث عملی محقق شوند، مسئولیت مدنی دایر بر تکلیف به جبران خسارت از فرد یا افراد خسارت دیده، بر عهده دستگاه یا نهاد مرتکب رفتارهای خسارت بار، ثابت خواهد شد.

قانون جوانی جمعیت، در باب نحوه تحقق مسئولیت مدنی دستگاه ها و نهادها نسبت به نقض یا تحدید تعهدات و تکالیف راجع به حق سلامت زنان و مادران، به جز ماده 71 که در بال مورد اشاره قرار گرفت، مقرر دیگری ندارد؛ لیکن سیاق ماده از حیث شاکله و فحوا، به صراحت گویای این امر است که یکی از تکالیف و تعهداتی که دستگاه های مستنکف از اجرای قانون جوانی جمعیت به ایفای آن متعهد هستند، تکلیف به جبران خسارت بر اساس ارتکاب رفتارهای خسارت بار در فرض عدم اجرای تعهداتی است که بر اساس اعتقاد به حق سلامت زنان و مادران، می توان در مورد آنها سخن گفت؛ اما نکته دیگر در این باره، این است که یکی از ابزارهای اصلی تضمین مسئولیت مدنی دستگاهها و نهادهای مسئول صیانت از سلامت مادران و زنان، بررسی قابلیت دادخواهی (قضاوت پذیری) حق بر سلامت است. قابلیت دادخواهی یا قضاوت پذیری حقهایی بشری از جمله و به ویژه حق بر سلامت است. در توضیح بیشتر می توان افزود که امروزه در میان اکثریت قریب به اتفاق اعضای جامعه بین المللی، تمایل و گرایشهای قابل توجه به سوی پذیرش، مطالبه پذیری و قضاوت پذیری حق بر سلامت مشاهده میشود به نحوی که معیارهای مبتنی بر

¹. عزیزی، علیرضا «مسئولیت مدنی سازمان های متولی در زمینه سلامت مادران در قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت مصوب 1400 در پرتو مولفه های حق بر سلامت»، ص 47.

پاسخگویی مقامات دولتی و اتخاذ تدابیر قضایی شایسته از جمله نکاتی است که نگاه ناظران بین المللی را به خود معطوف کرده است. در این میان، رسانههای ارتباط جمعی از نقش و اهمیت کلیدی برخوردارند به طوری که آنها را میتوان دیدبانها و ناظران اقدامات و فعالیتهای مسئولان و مؤثر در افزایش و ارتقای جریان اطلاعات به روی مردم دانست.^۱

نتیجه گیری

مسئله جمعیت یکی از مسائل مهم کشور ما می باشد، قانون جوانی جمعیت یکی از مؤلفه‌هایی هست که کمک رسان افزایش جمعیت می باشد. اثرات فمینیستی، شاغل بودن بانوان ارزش می‌داند؛ ولی در اصل منزلت مادری جایگاه بالاتری دارد. کشورهای غربی مادران ایرانی برای از بین بردن آینده ایران نشانه گرفته‌اند. دست به هر کاری می‌زنند تا جمعیت ایران را کاهش دهند. سقط جنین یکی از عواملی می‌باشد که در کاهش جمعیت نقش دارد، متأسفانه آمار سقط فاجعه بار است. ما باید همه واقعیتهای را ببینیم و تحلیل درستی از واقعیت داشته باشیم. قانون جوانی جمعیت، راه حل مناسبی برای افزایش جمعیت است که یکی از مواردی که در افزایش جمعیت نقش بسزایی دارد. حمایت از زوج‌های نابارور است، مادرانی که در آرزوی مادر شدن می‌باشند. قانون جوانی جمعیت در سال ۱۴۰۰ به تصویب رسیده است و این قانون کوشیده است تا سیاستهای جمعیتی دولت و حاکمیت را به صورت انبساطی تعیین و تنظیم کند. طبعاً در این راستا و به منظور تحقق اهداف حاکمیت در جهت رشد جمعیت کشور، وظایف و تکالیف مهمی بر عهده دستگاهها و نهادهای مختلف قرار گرفته است. اما نکته مهم این است که با نگاه به مقرراتی که در این قانون به تصویب رسیده، مشخص میشود که یک مبنای نظری اصلی مورد توجه مقنن در این قانون، حق سلامت به ویژه سلامت مادران و زنان بوده است. زنان و مادران به عنوان کسانی که می‌توانند پرورش دهنده نسل‌های سالم برای کشور باشند، باید در بالاترین و اطمینان بخش‌ترین سطح و حد سلامت و بهداشت قرار داشته باشند تا بتوان به داشتن نسل‌های سالم و مفید برای حرکت کشور به سوی اهداف و آرمان‌های مورد نظر، امیدوار بود.

قانون جوانی جمعیت که ۷۳ ماده و ۸۱ تبصره دارد و تک تک ماده‌های قانون جوانی جمعیت یک هدف دارد، گام بلندی برای افزایش جمعیت برداشته است. در قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت به موضوعات مهم در حوزه زنان و خانواده، مسایل مربوط به جمعیت، ازدواج، فرزندآوری، اعطای تسهیلات به خانواده‌ها برای تامین مسکن، حوزه بهداشت و سلامت مسایل

^۱. همان، ص ۵۰.

معیشتی و رفاهی کارکنان، سیاست‌های تشویقی برای بانوان و موضوعات بسیار مهم در این قانون دیده شده است.

۴۳ ماده از قانون جوانی جمعیت یعنی ۶۰ درصد این قانون مستقیم و غیرمستقیم به وزارت بهداشت ارتباط دارد که در ۲۰ ماده، ۴۷ درصد پیشرفت و در ۱۸ ماده ۹۰ درصد پیشرفت کسب شده و وزارت بهداشت همچنین در دو ماده نیز در حال پیگیری است.

بر اساس ماده واحده این طرح، در اجرای مواد این قانون درباره استفاده از امتیازات و تسهیلات با هدف تشویق فرزندآوری، چنانچه به موجب قوانین خاصی پرداخت این تسهیلات یا ارائه امتیازات، موکول به رعایت شرایط معینی شده یا مشمول ممنوعیت شده باشد، بانکها و موسسات اعتباری مکلفند اعطای تسهیلات و امتیازات فوق را فقط با رعایت این قانون انجام دهند.

در راستای اجرای قانونی حمایت از خانواده و جوانی جمعیت همچنین اقدامات دیگری انجام شده است که یکی از این موارد اعطای زمین رایگان به خانواده‌های دارای سه فرزند و بیشتر است که تاکنون در شهرهای مختلف این موضوع عملیاتی شده است.

فهرست منابع

*قرآن کریم

- 1) بانکی‌پور فرد، امیرحسین، نقش و رسالت زن؛ زن و خانواده برگرفته از بیانات حضرت آیت‌الله العظمی خامنه‌ای (مدظله‌العالی) رهبر معظم انقلاب اسلامی، انتشارات انقلاب اسلامی، تهران 1391.
- 2) _____، نقش و رسالت زن؛ جایگاه و مسائل زنان در فرهنگ اسلام و تجدید برگرفته از بیانات حضرت آیت‌الله العظمی خامنه‌ای (مدظله‌العالی) رهبر معظم انقلاب اسلامی، انتشارات انقلاب اسلامی، تهران 1391.
- 3) شفیعی، محمد تقی، کابوس سالمندی؛ واکاوی تحولات جمعیتی ایران؛ چالش‌ها و راهبردها، موسسه ادیب فقه جواهری. 1400.

- 4) طبرسی، علی بن حسن بن فضل، مشکاة الانوار فی غرر الاخبار، قم، انتشارات کتابخانه حیدریه. 1385ق.
- 5) عباس ولدی، محسن، ایران جوان بمان؛ چرایی ضرورت افزایش جمعیت، آیین فطرت، 1402.
- 6) قاسمی، صالح، پایان پویایی: بازخوانی علل کاهش نرخ رشد جمعیت ایران؛ پیامدها و راهکارها، نشر خبر خوش، 1396.
- 7) رضایی، روح الله، چهل چراغ جمعیت شبکه ای از آیات و روایات منتخب در مورد فرزندآوری افزایش جمعیت، قم: مبشران، 1403
- 8) محمدی ری شهری، محمد، منتخب میزان الحکمه، قم، انتشارات دارالحديث. 1422ق.
- 9) موسوی سید حسین، مثبت 3؛ واقعیت های پیرامون فرزندآوری، هیئت امروز، 1400.
- 10) موسوی خمینی، روح الله، صحیفه نور، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، سازمان چاپ و انتشارات: سازمان مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی، تهران، 1370.
- 11) میر عظیمی جعفر، حقوق والدین، قم، انتشارات کتابخانه حضرت ابوالفضل (ع). 1396.
- 12) وافی، مسلم و سعید شریف یزدی، «مامان بابا من غول نیستیم!؛ آسیب های کاهش جمعیت و فرزندآوری و راه های مقابله با آن» تهران: انتشارات معارف، 1402.
- 13) سعیدزاده، محسن، «زنان، تحصیلات و برداشت های دینی»، کتابخانه دیجیتالی تبیان.
- 14) خسروی، حمید رضا، منزلت مادر در نظام حقوقی اسلام، اندیشکده روابط بین الملل، <https://www.irthink.com/mother.1398>
- 15) عزیزی، علیرضا، «مسئولیت مدنی سازمان های متولی در زمینه سلامت مادران در قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت مصوب 1400 در پرتو مولفه های حق بر سلامت»، مجله علمی-پژوهشی سازمان نظام پزشکی، دوره 42، شماره 1، بهار 1403
- 16) عظیمزاده، فائزه و جلالی، زهرا، «آسیب شناسی سیاست کنترل موالید و قانون تنظیم خانواده»، دانشگاه امام صادق، 1397.
- 17) فولادی، مجید، «کاهش جمعیت آخرین راهبرد غرب»، ناشر رشید، 1393.
- 18) خبرگزاری فارس، مقاله "پروژه پوژینکس" طرحی برای مقطوع النسل کردن؛ «جمعیت ایران افزایش یا کاهش»، ۶ دی ماه ۱۳۹۲.

سایت ها

<http://www.andishemastor.com>

<https://www.farsnews.com/news/139208130036>

<https://www.yjc.ir/fa/news/419454> روایتی از هولوکاست مردم آفریقا

<https://www.mashreghnews.ir/news> طرح آمریکا برای عقیم‌سازی مردان و زنان

در کشورهای در حال توسعه

زندگی مطلوب زنان، مجله بریتیش مدیکال جورنال به نشانی

www.bmj.com